

אבנר יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל (ספריית-פועלים, 1994)

פרופ' סטיוארט א' כהן*

* אוניברסיטת בראייל, החוג
למדעי המדינה

הביטחון הישראלי לגווניה. כמות המחקרים מסוג זה מתרבה ככל שנפתחים הארכיונים הרשמיים של ישראל ושל מדינות המערב שהתערבו בנעשה באזורנו, וגורמת אף להיווצרות אסכולות 'רוויזיוניסטיות' כדוגמת זו של 'ההיסטוריונים החדשים'. אולם, למרות החומר שנצבר, לא נעשה ניסיון מחקרי לדלות מהמידע הרב תמונה מקיפה של התנאים אשר בהם השתמשה ישראל בכוחה הצבאי – או נמנעה מלהשתמש בו. עדיין חסר חיבור המסוגל לפתוח אשנב ל'קופסא השחורה' של מדיניות הביטחון הישראלי, ולגלות את התפתחותה וטיבה. מטרת ספרו של פרופ' אבנר יניב המנוח היא למלא חלל אחרון זה. מפלס הניתוח שלו מתמקד – אם לנקוט את לשון המחבר – ב'ער האסטרטג', ולא ב'עצים הטאקטיים'. לכן, במתכוון, אין הספר עוסק בכלל בקורות המלחמות או בפן המערכתי של מבצעים וקרבות. במקום זאת, הוא מתרכז בתהליכי עיצוב המדיניות – שקדמו למלחמות ושהושפעו מתוצאותיהן – הן במישור של יחסי ישראל-המעצמות, והן במישור היחסים בין ישראל לבין שכנותיה. מתוך אותה זווית-ראייה, החיבור כמעט שאיננו כולל תיאור לתחושותיהם ולחוויותיהם של החיילים מן-השורה – או של 'האזרח הפשוט' – במצבי התמודדות עם מצוקות בטחוניות. החיבור מתמקד במיסד המדיני-בטחוני, ובשאיפותיהם (וחששותיהם) של החברים באליטה זאת.

מבנה הספר משקף את מטרות המחבר. הוא פותח בדיון כללי, הסוקר את קווי המיתאר של תפישת-הביטחון הבלתי-רשמית של מדינת ישראל – ומסיים בהערכת הישיגה. בין זה לבין זה, החיבור מחולק לחמישה פרקים כרונולוגיים

מעטות הן המדינות בימינו, שנאלצו – או בחרו – להשתמש בכוח הצבאי, בתדירות גבוהה יותר מאשר ישראל. היחידאיות של 'הישג' זה אינה נעוצה רק באורך הרשימה של מלחמות ישראל, אלא דווקא בגיוון המאפיין את הרשימה הזו. תולדות השימוש בכוח צבאי מצד ישראל כוללות פעולות נגד סוגים שונים של אויבים (מעצמות גדולות, מדינות האיזור, וקבוצות 'בלתי-סדירות'), וגם סוגים שונים ונבדלים של מיבצעים. לבד מניהול מלחמות 'תקניות' של ממש (בשנים 49-1948, ב-1956, ב-1967, ב-1973 וב-1982) ושלוש מלחמות התשה (1969-1970, 4-1973, וב-1981), נקט צה"ל גם אינספור פעולות צבאיות בהיקף מוגבל יותר: חלקן באזורים סמוכים לגבולותיה של המדינה, חלקן מרוחקות מהם, וחלקן בתוך קווי שביתת-הנשק של 1949 והפסקת-האש של 1967.

מצב זה גרם לפראדוקס מסויים. מחד-גיסא, עקב טיבו המתמשך והאלים של 'הסכסוך' הפכו סוגיות בטחוניות שונות למרכזיות בחיים הפוליטיים ובתודעה הציבורית בישראל. אולם, מאידך-גיסא, מעולם לא ניסחו קברניטי המדינה מישנה סדורה של 'תורת הביטחון-הלאומי' – שעיקרה עומדים (כנהוג במדינות דמוקרטיות אחרות) לדיון ולאישור בכנסת מעת לעת, ומתפרסמים בבהירות באופן רשמי.

פראדוקס דומה ומקביל קיים בספרות שנכתבה על-אודות מלחמות ישראל. לרשותנו עומד שפע של תיאורי קרבות למיניהם – חלקם פרי עטם של אנשים שהשתתפו בקרבות אלה, בדרגות ובתפקידים שונים, וחלקם ניתוחים של היסטוריונים ומשקיפים אחרים. כמרכן התפרסם – בשנים האחרונות במיוחד – מספר מכובד של מחקרים, המתארים פרקים חשובים במדיניות החוץ ו/או

עיקריים; כל אחד מהם דן בהתפתחות תפישת הביטחון בתקופה נפרדת: 1949-1956 ("כאשר הונחו היסודות התורתיים והארגוניים", כלשון יניב), 1956-1967 ("כאשר ההרתעה הפכה לראשונה למטרה המוצהרת של מדיניות הביטחון"), 1967-1973 (כאשר טולטלה הדוקטרינה הישראלית "חצי הדרך בחזרה לתפישה הגנתית"), 1973-1982 (כאשר "מגבלות העוצמה הצבאית" התגלו לעיני כל), 1982-1991 (תקופה שבה "שולי הביטחון" של ישראל נראו כנסוגים בהדרגה).

בחלוקה היסטורית זאת, כשלעצמה, אין כמובן כל חידוש; היא מתבקשת מעצם התאריכים, שבהם פרצו המלחמות העיקריות של ישראל. ייחודו של הספר הוא בחלוקת-המשנה של כל אחד מהפרקים, שהדיונים בהם נערכים על-פי אותה מתכונת. לאחר פתיח קצר, שמסכם את הנסיבות הבינלאומיות באותה תקופה, עובר כל פרק לדיון במה שיניב מזה כחמש "סוגיות יסוד" של סדרהיום הבטחוני:

1. בניין כוחו של צה"ל;
2. שולי הביטחון של ישראל (הכוונה היא להצבת עילות למלחמה על-ידי שירות, במפורש או במרומז, של "קווים אדומים" לפעולה צבאית);

אבנר יניב

3. יחסי-החץ הבטחוניים – בעיקר, עם צרפת בשנות החמישים והשישים ועם ארה"ב מאז;

4. השימוש בכוח;

5. התהליכים הפוליטיים הפנימיים בישראל, שהשפיעו על עיצוב מדיניות הביטחון ועל יישומה.

למרות נסיונותיו של המחבר לשמור על פרופורציה שווה בין חמש סוגיות אלה, עניינו העיקרי הוא בשתיים מהן: שולי הביטחון מחד-גיסא, והשפעת התהליכים הפוליטיים מאידך-גיסא. שני נושאים אלה, לדעתו של יניב, קשורים ואף תלויים זה בזה. נכונותם של מעצבי המדיניות הבטחונית הישראלית להצהיר על התנאים, אשר בהם יעדיפו לזנום מלחמה – או הימנעותם ממתן פומבי ל"תפריט" שכזה – אינה ניתנת להסבר, אם הוא נשען רק על בדיקה עניינית של נתונים צבאיים ומצבים אסטרטגיים "אובייקטיביים". לרוב, רשימת "הקווים האדומים" של ישראל היתה נזילה ואף ערטילאית. בתוכנה של רשימה זאת – ולא כל שכן בנטייה לפרסמה, או שלא לפרסמה – היה משום שיקוף לתעתועיהם של חילוקי-דעות פרסונאליים, בירוקרטיים ומפלגתיים בצמרת הפוליטית. המחלוקות החריפות בין בן-גוריון לבין שרת, בשנים שקדמו לבמצער-קדש, מספקות דוגמה בולטת לתופעה זאת. השפעה לא פחות שלילית, על הניסיון לפתח תפישה בטחונית בהירה ועקבית, נודעה למאבק המפורסם בין רבין לבין פרס בשנות השבעים והשמונים.

הדיון בפרשיות אלה ובדומותיהן מביא את יניב למסקנה עגומה למדי. מדיניות הביטחון של ישראל נראית אמנם כ"סיפור הצלחה". על כך יעידו נצחונותיו של צה"ל (עד 1973), ולאחר מכן – נכונותן של מצרים, ירדן, סוריה ואש"ף להשתתף

בתהליך השלום. אולם, עדיין רשאי ההיסטוריון לשאול: האם לא ניתן היה להשיג מידה רב יותר של ביטחון באותה השקעה (חומרית, אנושית ונפשית)? או, לחילופין, האם אי-אפשר היה להשקיע פחות ולהשיג את אותה מידה של ביטחון? לדעת יניב, התשובה ברורה: "לא כל ההחלטות שנתקבלו [בישראל] בנושאי ביטחון (וכן בנושאים אחרים) הצטיינו בשיקול-דעת ובתבונה" (עמ' 374). בכך אשם לא רק "עומס היתר" המוטל על כתפיה של קברניטי המדינה, כתוצאה מסדר-היום הדחוס שלה. הסיבה העיקרית נעוצה בטיבה של צורת הממשל בישראל, שבה הופכת גם ההחלטה האסטרטגית הבסיסית ביותר למה שיניב מכנה "שפחתה הנרצעת של הפוליטיקה" (עמ' 471). לשון אחר: התרבות הפוליטית הישראלית אינה מאפשרת, כמעט, החלטות "אסטרטגיות" של ממש. אדרבא, היא מעודדת נטייה להסתפק בהחלטות בעלות אופי "טאקטי". גדולתו של דוד בן-גוריון היתה ביכולתו להתגבר על מכשול זה (לפחות: לעתים); כשלונה של גולדה מאיר התבטא בנכונותה להשלים עמו. בכך טמון ההסבר לכך, ש"התודעה האסטרטגית" של ממשלתה "מתמיהה בדלותה" (עמ' 246).

יניב כבר העלה ונימק טיעונים אלה בסידרה ארוכה של פרסומים, חלקם מדעיים וחלקם עיתונאיים, שהופיעו בעברית ובאנגלית בעשור שקדם להופעת הספר שלפנינו. מבחינה מסויימת, לכן, חיבור זה מהווה מעין סיכום ותימצות של מחקרים קודמים ולא תוצר לגמרי חדש. אי-לכך יש להניח שקהל-היעד של הספר הוא "הציבור הרחב" המשכיל, המחפש מסגרת להבנת התהליכים שהשפיעו – ועדיין משפיעים – על מרכיבים מרכזיים בחיינו הלאומיים. פרופ' יניב המנוח התברך בכל התכונות הדרושות

לספק דרישה זאת. עיקר התמחותו היה במדעי המדינה, שמהם שאב את תבניות הניתוח לחקר תופעות מורכבות כגון "הרתעה" (לסוגיה) ותהליכי עיצוב מדיניות. יחד עם זאת – ובניגוד לכמה מעמיתיו למקצוע – נהנה יניב מתודעה היסטורית מפותחת, והוא מגלה רגישות לאופי הדינאמי של ההתפתחויות המתוארות בספרו ולרציפות בין אירוע אחד למשנהו. מעל לכל, היה יניב בעל כשרון כתיבה מעולה. מאמרי הפרשנות בענייני אסטרטגיה, שהרבה (בשנותיו האחרונות) לפרסם ב"הארץ", הפכו אותו – בזכות סגנונם ותוכנם גם יחד – לדמות מבוקשת ונערצת בנוף התקשורת הישראלי. הספר שלפנינו יכול רק לחזק את תחושת האובדן עם הסתלקותו. לכל אורכו, לשונו רהוטה ונקייה מן העגה המקצועית – ותיאוריו בדורים ולעתים אף מרתקים (ראו למשל דיונו בפרשת פולארד, עמ' 409-414). גם אירגון הפרקים, על פי דגם מבני עיקבי, תורם רבות להבנת מגמותיו של המחבר. אם, למרות כל אלה, יאבד הקורא את מקומו בספר – או אם יהיה מעוניין לעיין בו מחדש, כדי למצוא בו מידע לגבי מקרה ספציפי – ניתן להיעזר במפתחות המפורטים והמועילים, אשר מצורפים בסוף החיבור.

הודות למעלות אלה, "פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל" בוודאי יזכה לתפוצה ראויה. גם חברי הקהילה האקדמית ימצאו בו עניין רב – ואין ספק כי יהיה לחומר קריאה "חובה" בעבור תלמידים בחוגים למדעי המדינה, יחסים בינלאומיים ולימודי ביטחון. אולם, דווקא משום כך, גם מגבלותיו של הספר מחייבות תשומת לב; נציין שלוש מהן:

(א) לדאבונו, נפטר יניב באופן פתאומי במאי 1992; כלומר, כחודש לפני שובו של

רבין לתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון – ויותר מאשר שנה לפני חתימת הסכם אוסלו בין ישראל לבין אש"ף. כתוצאה מכך, חלקים מן הספר היו בלתי מספקים – עוד טרם יצא מתחת מכבש הדפוס. שניים היו "קווי הסיום" של יניב: האינתיפאדה שפרצה ב-1987 ומלחמת המפרץ ב-1991. שני האירועים סימלו בעבורו, בצורות שונות, את הבעייתיות הגוברת בניהול מדיניות בטחונית במתכונותיה הישנות ואת "שיתוק" הדרג הפוליטי מול אתגרים מסוג חדש.

נוכח האצת תהליך השלום, משתוקק הקורא לדעת מה – אם בכלל – השתנה. אין הכוונה לשאלות פשטניות כגון: האם ההסכמים הדיפלומטיים עם אש"ף ועם ירדן (ואולי אף אלה הצפויים עם סוריה) משפרים את מעמדה האסטרטגי של ישראל או מחלישים אותו? רלוואנטיות יותר הן השלכותיהם של המהלכים האחרונים על הסוגיות, אשר יניב העמיד במרכז ספרו. למשל: מה ניתן ללמוד מהדרך, שבה הוצא צה"ל מתהליך קבלת ההחלטות החשאי שקדם להסכם אוסלו; ולחילופין – ממעורבותו הרבה של הדרג הצבאי הבכיר במשאומתן שנערך לפני הסכמי הקהיר ולקראת הסדר אפשרי עם הסורים? באיזו מידה מסוגל הממסד המדיני והבטחוני להיערך לאפשרות של התנגדות מצד יהודים, אלימה או פסיבית, לפינוי יישובים ביהודה ושומרון וברמת הגולן? האם צה"ל, כגוף בעל צביון מיליציוני, בנוי למלויה של משימה זאת? העדרותן של התייחסויות לשאלות מסוג זה (שלא באשמת המחבר, שמעולם לא התיימר להיות מגיד עתידות) מאיימת לסכן את אורך חייו של החיבור על המדף.

(ב) סכנה דומה מרחפת על כמה מהחלקים התיאוריים של הספר, המתארים

התרחשויות בעלות משמעות בטחונית מיוחדת. תיאורים אלה אינם עשויים מעור אחד: בפרקים הראשונים, העוסקים בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים, ניכר מאמץ להכליל את פרי מחקריהם של כמה מן ההיסטוריונים המסתמכים על החומר הארכיוני שנפתח באחרונה לעיון הציבור. מפורט הוא גם הדיון במבצע של"ג והתפתחותו למלחמת לבנון, נושא שיניב הקדיש לו את אחד מספריו הקודמים. לעומת אלה, כמה מהתיאורים האחרים מעמיקים הרבה פחות – גם כאשר המדובר באירועים המאשרים, ככל הנראה, את טיעוניו הבסיסיים של הספר כולו.

נציין שתי דוגמאות: האחת, מלחמת ההתשה נגד מצרים (1968-1970); במהלכה פותחה, ככל הנראה, בישראל דוקטרינה חדשה לגבי השימוש בחיל האוויר כ"מכפיל עוצמה" וכתמרור דיפלומטי – גם נגד ברית המועצות. הדוגמה השנייה היא האינתיפאדה; במהלכה הודגמו הבעיות המיוחדות של ישראל, ושל צה"ל בפרט, בהתמודדות עם מה שהספרות התיאורטית מכנה "מלחמה קטנה". יניב מכיר, כמובן, בחשיבותם של שני מאורעות אלה (ומעידות על כך הערותיו בעמ' 255-258, 445-448) – אולם גם הוא חש, כנראה, בדלות המקורות שעמדו לרשותו. כתוצאה מכך הוא נשען, בחלקים אלה של הספר, על תחושותיו האישיות (או אולי על מידע שקיבל ממקורות מהימנים, שהיו מעוניינים שלא להיחשף לעת עתה). ניתן להניח כי בעתיד יהיו חוקרים אחרים, שיהיו מעוניינים להשלים את התמונה.

(ג) לבסוף, הערה לגבי היקף הנושאים הכלולים בספר. כאמור, יניב מתמקד בעיצוב מדיניות הביטחון בדרג העליון ביותר ובהשפעות המגוונות על תהליך זה. ברמה זאת, מצטיין הניתוח ברוחב יריעתו.

תפקיד בולט – ואולי אף מכריע – בעיצוב רכיבים אזרחיים רבים: החל מתרבות ומונחי לשון – וכלה במבנה הכלכלי, (זו). האם צה"ל "חכם וקטן" יהיה פחות (או יותר) רגיש לשסעים חברתיים, כמו למשל בנוגע לפינוי יישובים יהודיים ביהודה ושומרון? העדר התייחסות לסוגיות מסוג זה ב"פוליטיקה ואסטרטגיה" גורע ממידת יעילותו של הספר כ"מורה-דרך" לנבוכים בסבך הנושא בכללותו.

קיימים סימנים לכך שאבנר ניב אכן התכוון להתמקד הרבה יותר בקשרים ההדדיים בין צה"ל לבין החברה הישראלית – ולנתח לעומק את השלכותיהם האסטרטגיות האפשריות. ב-1991 אירגן יניב כנס בינלאומי בנושא "ביטחון לאומי ודמוקרטיה" באוניברסיטת חיפה, אשר בה כיהן כפרופסור ליחסים-בינלאומיים וללימודי ביטחון בחוג למדעיהמדינה. הוא גם הספיק לחבר הקדמה מפורטת ומעניינת לספר שערך, ואשר כלל מבחר מן ההרצאות שהתייחסו למקרה הישראלי (Avner Yaniv (ed.), *National Security and Democracy in Israel*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 1993). יש לקוות כי יימצא מו"ל שיפרסם גירסא עברית של ספר אחרון זה, המוסיף נדבך חשוב להבנת כמה מהנושאים הנחקרים ב"פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל".

צירופם של שני החיבורים ממחיש את כשרונותיו של יניב המנוח – ואת גודל תרומתו להעלאת רמת הדיון הציבורי בענייני חוץ וביטחון בכללותם.

שהראו כמה וכמה מחקרים (של דן הורוביץ המנוח, של משה ליסק ושל ברוך קימרלינג), במשך תקופה ארוכה מילא המגזר הצבאי בהתיישבות, במתן שירותי חינוך לאוכלוסיות של טעונוי-טיפוח, ובקליטת עלייה. מאז המחצית השנייה של שנות השמונים, נראה כי חל צימצום ניכר במידת רצונו של צה"ל לשאת בעול זה; במקביל, ירדה גם רמת הציפיות של הציבור הישראלי לגבי השתתפותה ומעורבותה של המערכת הצבאית בתחומים אלה. האם תהליכים אלה מבשרים בהכרח שינוי בדימוי ה"מיליטאריסטי", שמחקרים מסויימים הדביקו לחברה הישראלית? ואם כן – מה עשויה להיות השפעת המשכו של תהליך זה על עיצוב תורת הביטחון הלאומי, שיניב התאמץ לתאר ולסקור?

שאלות מסוג זה מקבלות משנה-תוקף, עם השינויים החלים בהרכבו ובצביונו של המגזר הצבאי הישראלי עצמו. זה כמה שנים, מדובר על יצירת צה"ל "קטן וחכם" יותר. בין ההשלכות הרבות של מגמה זאת, יש כמה שהן רלוואנטיות לענייננו: הנטיית (שכבר קיימות) ליישם מידה רבה יותר של סלקטיוויות בקרב מחוייבי גיוס החובה, להקטין את עומס שירות המילואים, ולשפר את התמריצים החומריים המוצעים לחיילי הקבע. מותר להניח שתהליכים אלה יולידו – בסופר-של-דבר – צה"ל אחר, שונה מזה שהיה קיים בתקופה הנסקרת בספרו של יניב. לא יהיה זה "צבא העם" אלא צבא "פרופסיונאלי". מה הוא סוג ההתנהגות הפוליטית, שניתן לצפות לה מצבא כזה? האם מידת השפעתו על הדרג המדיני תגדל או תקטן? (דרך-אגב: הספרות התיאורטית אינה מספקת תשובה חד-משמעית לשאלה

מאלפות במיוחד הן הערותיו על טיב היחסים ההדדיים בין הדרגים המדיניים והצבאיים הבכירים (ראו, למשל, הדיווח על תקופת בן-גוריון, עמ' 197) וכן הדגשתו את השפעתם של הלכידווח הציבוריים על מידת חופש-התימרון האסטרטגי של קברניטי המדינה (ובמיוחד לאחר מלחמת יום-הכיפורים ובתקופת מלחמת-לבנון והאינתיפאדה). הדיונים בנושאים אלה תורמים תרומה משמעותית – לא רק להבנת המקרה הישראלי הספציפי, אלא גם לניתוח יותר כללי של יתרונותיו ומגרעותיו של ממשל דמוקרטי בתנאי מצור ממושכים.

מאידך-גיסא, נשאר עדיין תחום אחד שלגביו עשוי הקורא לבקש מידע נוסף. יניב נמנע מדיון בהשפעת "המצב" (לצורותיו) על אופי החברה הישראלית – ובדרכי ההתמודדות של רבדים שונים בציבור עם מצב זה. רק בהקדמה לספר מציין המחבר את טישטוש הגבולות, בישראל, "בין מיליטאריזציה של החברה האזרחית ובין איזרוח של מערכת הביטחון" (עמ' 23). אולם, נושא זה כמעט נשכח לאחר-מכן – מלבד איזכורים בודדים, ומפוזרים, לגבי הסטאטוס החברתי המשתנה של צה"ל ודימויו הציבורי (עמ' 268, 353).

כתוצאה מחסר זה, נוצר רושם של השפעות חד-כיווניות בתוך המשוואה הפוליטית-אסטרטגית אשר עומדת ביסוד ספרו של יניב. רושם זה מוטעה ומטעה: כשם שהמדיניות הבטחונית הישראלית היתה מושפעת (בין היתר) משיקולים ציבוריים, חברתיים ומפלגתיים – כך היא גם השפיעה על אורח-החיים במדינה. כפי

